

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347

Л.А. Музика,
кандидат юридичних наук, доцент

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ Й АНЕКСІЯ КРИМУ 2014 РОКУ: ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються проблеми, пов'язанні з наслідками агресії РФ проти України. Актуалізовано питання про порядок і розміри відшкодування завданих збитків нашій державі та її громадянам у зв'язку з військовими діями Росії. Запропоновані можливі шляхи розв'язання окреслених проблем у контексті правової політики, у тому числі цивільно-правової політики України. Це, зокрема, питання щодо захисту прав людини, права власності України, приватної власності громадян України та українських юридичних осіб, а також правового захисту культурних цінностей на тимчасово окупованій території.

Ключові слова: політика, правова політика, цивільно-правова політика, відповідальність.

В статье анализируются проблемы, связанные с последствиями агрессии РФ против Украины. Актуализирован вопрос о порядке и размерах возмещения нанесенного ущерба нашей стране и ее гражданам в связи с военными действиями России. Предложены возможные пути решения обозначенных проблем в контексте правовой политики, в том числе гражданско-правовой политики Украины. Это, в частности, вопросы защиты прав человека, права собственности Украины, частной собственности граждан Украины и украинских юридических лиц, а также правовой защиты культурных ценностей на временно оккупированной территории.

Ключевые слова: политика, правовая политика, гражданско-правовая политика, ответственность.

Paper analyzes the problems associated with the consequences of the aggression of Russia against Ukraine. Actualized the question of the order and size of redress of our state and its citizens in connection with military actions of Russia. The issue of the order and size of redress of our state and its citizens in connection with military actions of Russia is actualized. The possible solutions to these problems in the context of legal policy, including civil policy of Ukraine are suggested, in particular, the issues of human rights, property rights of Ukraine, private property of citizens of Ukraine and Ukrainian legal entities, legal protection of cultural property on occupied territory.

Keywords: policy, legal policy, civil legal policy, responsibility.

Теперішня агресія Росії щодо України не є чимось новим, це – багатостолітня, генетично закарбована її геополітична спрямованість. Візьмімо для прикладу військові конфлікти у Грузії, Чечні, Нагірному Карабасі, зверхнє ставлення “старшого брата” до України. Початок 2014 р. став черговим продовженням цикліч-

ного руху Росії, і навіть не по спіралі, а по замкнутому колу. Свого часу Г. Гегель влучно зазначив: історія нас вчить лише тому, що нічому не вчить. Настав час для українського суспільства і держави змінити цю тенденцію і відстояти свою землю, свої права, національну ідентичність і відновити справедливість. Тому нині не потрібно розмірковувати, наскільки реальні чи нереальні ті чи інші способи захисту наших порушених прав та інтересів. Необхідно діяти активно у напрямі захисту та відновлення порушеного становища, а з позицій публічних галузей права – покарати винних. Для цього варто задіювати всі можливі національні та міжнародні механізми державного та індивідуального характеру.

Метою статті є окреслення кола проблем, що виникли у зв'язку з окупацією та анексією Криму Російською Федерацією у 2014 р. і визначення можливих шляхів їх розв'язання.

На жаль, зазначеним проблемним питанням не приділяється належна увага з боку вітчизняних юристів. Зокрема, відсутні наукові дослідження щодо російської анексії Криму та її правових наслідків у контексті цивільно-правової політики.

Першим суттєвим кроком у сфері законодавчого врегулювання ситуації, що виникла в Криму після його анексії, слід визнати прийняття Закону України “Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014 р. (далі – Закон від 15 квітня 2014 р.) [1]. Очевидно, він став концептуальною відповіддю на численні виклики, адресовані жителям Криму, іншим співвітчизникам та владі: що буде з українським громадянством кримчан, власністю, заблокованими банківськими заощадженнями, пенсіями, освітою, документами? Як далі жити? Шкода, що в Указі Президента України “Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” від 2 січня 2015 р. [2] відсутнє навіть згадування про Крим; загалом не приділена увага правовій політиці як напрямку державної діяльності.

Необхідно зазначити, що 7 жовтня 2015 р. Президент України підписав Закон [3], у якому датою початку тимчасової окупації Криму визнано 20 лютого 2014 р. Тому цією датою не слід вважати дату набрання чинності Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН про підтримку територіальної цілісності України від 27 березня 2014 р. [4].

Важливим положенням Закону від 15 квітня 2014 р. є окреслення меж тимчасово окупованої території та її особливого статусу – це:

- 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України на цих територіях;
- 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилегло до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;
- 3) повітряний простір над зазначеними територіями (ст. 3).

Отже, українське законодавство не визначає як тимчасово окуповану територію східні області України, де проводиться АТО. Хоча де-факто ця територія також є тимчасово окупованою РФ. Така правова невизначеність пов'язана з феноменом гібридної війни; зазначена ситуація потребує відповідних коректив у вітчизняному законодавстві.

Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України” (ч. 4 ст. 5). Отже, *набуття кримчанами громадянства країни-агресора*, що фактично відбулося в

автоматичному режимі на території анексованого півострова, Україна не визнає, а кримчан і далі сприймає як своїх громадян. Україна також не визнає новоутворених там державних органів та органів місцевого самоврядування і, як результат, будь-яких виданих ними актів. Це, зокрема, означає, що жодними документами, отриманими на півострові (наприклад, свідоцтвами про народження чи шлюб, паспортами тощо), кримчани на території України не можуть скористатися. Аналізований Закон має політико-правовий, значною мірою – декларативний характер і не вирішує зазначених вище проблем по суті. Проте такий Закон потрібен, його прийняття зумовлено не лише захистом національних інтересів, а й порушеннями Росією міжнародного правопорядку.

Особливості *приватизації жилих приміщень*, що знаходяться на окупованій території, українськими військовослужбовцями та правоохоронцями встановлюються Законом від 15 квітня 2014 р. (ст. 15). Так, військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів України, які проходили службу на території АРК і м. Севастополя, та члени їх сімей мають право на приватизацію жилих приміщень для постійного проживання, відомчих жилих приміщень, службових жилих приміщень та жилих приміщень у гуртожитках, розташованих на території АРК та м. Севастополя, отриманих ними в установленому порядку, в яких вони проживали станом на 1 січня 2014 р. Однак реалізувати наведену норму Закону нині практично неможливо. Навіть більше того, у Криму непоодинокими є випадки захоплення службових квартир, де жили або ще живуть сім'ї українських військовослужбовців. Відомо принаймні про 10 таких фактів у містах Сімферополі, Керчі, Севастополі [5].

Закон від 15 квітня 2014 р. у ст. 12 змінює територіальну *підсудність судових справ*, підсудних судам, розташованим на території Криму та м. Севастополя. Часом виникає питання щодо доцільності розгляду таких справ, адже виконати рішення українських судів на території Криму наразі неможливо, оскільки легітимні суб'єкти владних повноважень півострова не діють, а ті, що діють, не належать до юрисдикції України.

Підлягають розгляду, зокрема, такі цивільні справи за позовами:

- що виникають з приводу нерухомого майна в Криму;
- про стягнення аліментів з мешканця півострова, який отримав паспорт громадянина РФ;
- щодо прийняття спадщини спадкоємцями;
- до перевізників за позовами, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти.

Виконання таких судових рішень можливе, зокрема, за допомогою міжнародних договорів, укладених між Росією та Україною. Тобто, якщо суд України (в цивільній, господарській чи кримінальній справі) прийняв рішення, яке підлягає виконанню на території іншої держави, стягувач може звернутися до компетентного органу цієї держави з клопотанням про примусове виконання зазначеного рішення. Так, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, прийнята в м. Мінську 22 січня 1993 р. [6], передбачає можливість визнання та виконання судових рішень, винесених у цивільних і сімейних справах, а також вироків у частині цивільного позову. Конвенція діє на території СНД, зокрема в Азербайджані, Білорусі, Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Таджикистані, Туркменистані, Узбекистані та, звичайно, Росії. Отже, на території співдружності застосовуються однакові правила щодо визнання і виконання рішень, винесених судами однієї з цих держав, на території інших. Україна ратифікувала зазначену Конвенцію 10 листопада 1994 р. Також у 1992 р.

Україна приєдналася до Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності [7].

Необхідно наголосити, що в багатьох країнах-учасницях Мінської конвенції господарські спори не розглядаються ізольовано від цивільних, тому, зазвичай, під терміном “цивільні справи” розуміють і “господарські справи” та, відповідно, правова допомога щодо цивільних справ включає в себе й господарські справи. Водночас необхідно пам'ятати, що звернення до державних органів РФ про виконання таких рішень українських судів фактично свідчитиме про визнання юрисдикції РФ на території Криму. Тому варто добре зважити всі можливі варіанти, перш ніж використовувати цей механізм захисту свого права чи інтересу.

Змінили територіальну підсудність також і суди, що знаходяться в зоні АТО. Так, 12 серпня 2014 р. був прийнятий Закон України “Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку із проведенням антитерористичної операції” [8], який і визначив особливості і можливості здійснення правосуддя на фактично окупованій території Сходу України.

Відразу після анексії Криму псевдовлада розпочала масово *націоналізувати та примусово вилучати майно різних форм власності*, а згодом – активно видавати акти з метою “узаконити” рейдерські захоплення на півострові. Зокрема, на особливу увагу заслуговують такі “нормативні акти”: постанова “Державної ради Республіки Крим” “Про націоналізацію майна підприємств, установ, організацій агропромислового комплексу, розташованих на території Республіки Крим” від 26 березня 2014 р.; “Закони “Республіки Крим”: “Про скарбницю Республіки Крим” від 30 липня 2014 р.; “Про управління та розпорядження державною власністю Республіки Крим” від 30 липня 2014 р.; “Про надра” від 30 липня 2014 р.; “Про особливості викупу майна в Республіці Крим” від 8 серпня 2014 р.; “Про надання земельних ділянок, які перебувають у державній або муніципальній власності, та деякі питання земельних відносин” від 15 січня 2015 р.; “Закон м. Севастополя” “Про колишню державну власність України і визначення порядку інвентаризації, управління та розпорядження власністю міста Севастополя” від 24 квітня 2014 р.; постанова “Ради міністрів Республіки Крим” “Про затвердження порядку переоформлення прав або завершення оформлення прав на земельні ділянки на території Республіки Крим” від 2 вересня 2014 р.

І хоча в цих “нормативних актах” передбачено, що “уряд” буде виплачувати компенсацію, у випадках націоналізації та примусового викупу, поки що про факти такої компенсації нічого не відомо.

На підставі зазначених актів було прийнято рішення націоналізувати у власність Криму цілісні майнові комплекси, інше майно підприємств, установ, організацій агропромислового комплексу, розташованого на території “Республіки Крим”. “Уряд Криму” має право конфіскації власності з метою “забезпечувати функціонування об'єктів життєдіяльності”. Цікаво, що у випадку прийняття рішення “Радою міністрів Республіки Крим” про викуп нерухомого майна, таке майно підлягає викупу та переходить у власність республіки, при цьому власник майна, яке підлягає викупу, може бути повідомлений про прийняте рішення щодо викупу шляхом публікації про це в засобах масової інформації (!).

Водночас не можна погодитись із позицією О. Палія, який вважає, що зазначені “нормативні акти” “кримської влади” прийнято всупереч законодавству РФ. На його думку, відповідно до ст. 71 Конституції РФ до компетенції Російської Федерації (а не її суб'єктів) віднесено цивільне законодавство. Тобто визначення підстав та процедури припинення права власності має встановлюватися на рівні федерального законодавства, а не суб'єктів федерації (“Республіки Крим”) [9].

Дійсно, п. “д” ст. 71 Конституції РФ визначає виключну компетенцію РФ щодо питань федеральної державної власності. Однак “власність Республіки Крим” (відповідно до російського законодавства) – це інший вид державної власності – регіональна власність (власність суб’єкта Федерації). Тому, з позиції російського законодавства, кримська “влада” наділена повноваженнями для вирішення зазначених питань власності. Зрозуміло, що відповідно до положень міжнародного та українського права вся ця “нормотворча діяльність” є незаконною і грубо порушує права людини (зокрема, Конституцію України, ст. ст. 9, 11 Закону від 15 квітня 2014 р.).

Так, у ст. 9 Закону від 15 квітня 2014 р. зазначається, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Також будь-який акт (рішення, документ), виданий такими органами та/або особами, є недійсним і не створює правових наслідків. Таким чином, припинення права власності за рішенням органів, які фактично здійснюють владні функції в Криму (в тому числі й відповідні рішення “судів Криму”), згідно з українським законодавством є незаконними і не породжують тих правових наслідків, про які в них йдеться.

Відповідно до ст. 11 цього Закону на тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України. За державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб’єктами публічного права зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходяться на тимчасово окупованій території.

При цьому право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території (якщо воно набуто відповідно до законів України) зберігається за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями.

Порядок набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, визначається законодавством України за межами тимчасово окупованої території. Якщо здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території є неможливим, орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України.

Будь-який правочин щодо нерухомого майна, який вчиняється на тимчасово окупованій території, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням положень українського законодавства, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов’язані з його недійсністю.

Окремо наголошується, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які є об’єктами права власності Українського народу, військове майно, майно державних органів, державних підприємств, установ та організацій, що знаходяться на тимчасово окупованій території і є власністю держави Україна, не можуть переходити у власність інших держав, юридичних або фізичних осіб в інший спосіб, ніж передбачений законами України.

Натомість нове “законодавство” Криму визначає правовий режим власності у кардинально інший спосіб. Так, скарбницю Криму, зокрема, складають земельні ділянки, що розташовані на території Республіки Крим, за винятком тих, що перебувають у власності РФ, муніципальних утворень, громадян та юридичних осіб. Про власність держави Україна, її громадян та територіальних громад – жодного слова. Інший акт визначає, що надра Криму перебувають у державній власності і належать до спільного відання РФ і “Республіки Крим”. При цьому добути із надр корисні копалини та інші ресурси на території Криму за умовами ліцензії можуть перебувати у федеральній власності, власності “Республіки Крим”, муніципальній, приватній та інших формах власності. Однак жодний “нормативний акт” не розкриває, які інші форми власності можуть функціонувати в Криму. Навряд чи йдеться про власність України.

Серед інших, у кримських “народовладців” звучала пропозиція застосовувати норму про “несумлінність власника” щодо установ, власниками яких є жителі континентальної України. Так, голова кримського осередку партії “Комунисті Росії” Л. Грач обґрунтовує необхідність продовження “націоналізації” тим, що в Севастополі розташовано безліч “стратегічно важливих заводів та інших установ, діяльність і продукція яких має загальнодержавний розмах”, при тому, що власники більшості з них перебувають за межами Російської Федерації, отже, “не мають права впливати на державну політику в галузі розвитку промисловості”. За словами “новонаверненого” політика, питання переходу заводів і фабрик у державну власність необхідно вивести “на цивілізований рівень”: рішення повинна приймати судова гілка державної влади, а не законодавча чи виконавча, що помітно ускладнить українським та іншим іноземним власникам можливість повернення їх власності [10, с. 34].

З моменту анексії Криму Російською Федерацією і донині відбувається безпрецедентна націоналізація державної і приватної власності самопроголошеною владою за підтримки і схвалення цих дій керівництвом РФ.

Наразі в Криму діють: а) українські державні підприємства, які були незаконно націоналізовані “кримською владою”; б) підприємства, які перереєстровані в Україні, але продовжують працювати в Криму; в) підприємства, які здійснюють спроби реєстрації і в РФ, і в Україні з метою стати резидентами двох країн.

На сьогодні підприємств різних форм власності, які працюють відповідно до українського законодавства, у Криму практично не залишилося. Адже юридичні особи, які до 1 березня 2015 року не пройшли перереєстрацію відповідно до законодавства Росії, позбавляються права здійснювати діяльність на території РФ і підлягають ліквідації. Ця вимога впливає із ч. 19 Федерального Закону РФ “Про введення в дію частини першої Цивільного кодексу Російської Федерації” від 30 листопада 1994 р. (у редакції від 31 грудня 2014 р.), де, зокрема, зазначається, що юридичні особи, які були зареєстровані на території “Республіки Крим” зобов’язанні здійснити перереєстрацію відповідно до російського законодавства (для релігійних організацій цей термін було згодом продовжено до 1 січня 2016 р.). При цьому українським законодавством передбачено, що на тимчасово окупованій території забороняється будь-яка господарська діяльність, що підлягає державному регулюванню (ліцензування, отримання дозвільних документів, сертифікація та інші види діяльності), ввезення та/або вивезення товарів військового призначення, організація залізничних, автомобільних, морських, річкових, поромних, повітряних сполучень.

За даними Міністерства закордонних справ України, після анексії Криму Росія незаконно націоналізувала понад 400 українських підприємств і 18 газових

родовищ. Відповідно до інформації Державної реєстраційної служби України, з березня до грудня 2014 року 677 юридичних осіб змінили місце реєстрації з території АРК на територію іншого регіону України. Найбільша кількість юридичних осіб перереєструвалася в Києві (182), Херсонській (142) і Миколаївській (114) областях [11].

Закон України “Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України” від 12 серпня 2014 р. [12] передбачає механізм евакуації бізнесу із тимчасово окупованої території України, прописаний у ст. 15. Так, будь-якій юридичній особі – резиденту України, яка змінює (змінює) своє місцезнаходження із тимчасово окупованої території на іншу територію України списується податковий борг, суми розстрочених (відстрочених) грошових зобов’язань за будь-якими податками (зборами, обов’язковими платежами), що виникли з моменту тимчасової окупації, надаються інші податкові пільги, гарантії та передбачаються особливості обігу цінних паперів і прав за цінними паперами емітентів на тимчасово окупованій території України.

“Змінює” власників і *комунальне майно*. У переліку до розпорядження так званої Ради міністрів Республіки Крим “Про прийняття у державну власність Республіки Крим цілісних майнових комплексів комунальних медичних установ і організацій” [13] наведено 84 об’єкти комунальної власності. Цим самим органом були видані розпорядження “Про прийняття в державну власність Республіки Крим територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)” від 11 листопада 2014 р. [14] та “Про прийняття майна до державної власності Республіки Крим” від 31 березня 2015 р. [15]. Зазначеними “документами” повністю нівелюється та руйнується режим права комунальної власності на території Криму, чим завдано значної шкоди матеріальним інтересам відповідних територіальних громад Криму.

Наведемо лише декілька гучних прикладів незаконної націоналізації на тимчасово окупованій території. Так, Прокуратурою АР Крим, яка нині працює на території Херсонської обл., відкрито кримінальне провадження за фактом націоналізації міжнародного дитячого центру “Артек”. Націоналізація відбулася весною 2014 р. на підставі рішення “Ради міністрів Криму” про передачу рухомого і нерухомого майна “Артека” до федеральної власності РФ. Загалом – це понад 200 будівель та споруд [16]. 27 лютого 2015 р. так звана Держрада Криму оголосила власністю республіки ПАТ “Укртелеком”, а також кримське майно компанії “Київстар” і телекомунікаційної групи “Вега”. Під контроль самопроголошеної влади перейшло рухоме і нерухоме майно ПАТ “Укртелеком”, а також активи, у тому числі нематеріальні, які перебували на балансовому обліку компанії. “Кримська влада” пояснила своє рішення тим, що “Укртелеком” продовжував вести діяльність за українським законодавством, не перереєструвався згідно з російськими законами і не отримав ліцензію, також нібито була виявлена “вредоносная программа”, яка повинна була 11 лютого відключити повністю базу даних абонентів і фактично залишити Крим без зв’язку”. За даними Київстару, їх мережа в Криму оцінюється в \$ 13 млн.

Також були націоналізовані: підприємства паливно-енергетичного комплексу (ПАТ “Чорноморнафтогаз”, кримські активи ПАТ “Укртрансгаз” і ДАТ “Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами”; компанія ДТЕК “Крименерго”); підприємства і їх активи у транспортній інфраструктурі (Сімферопольський аеропорт та аеродром “Бельбек” під Севастополем; автовокзали “Сімферополь”, “Ялта”, “Керч”, “Алушта”, 58 автостанцій, майстерні і квиткові каси; підприємство

“Керченська поромна переправа” і морські порти в Керчі, Феодосії, Євпаторії та Ялті); агросектор – підприємства, організації та установи агропромислового комплексу, а також ті, що входять до лісового і мисливського господарства. Всього у списку виявилася 141 компанія, серед них – виноробні заводи “Магарач” і “Массандра”, а також завод шампанських вин “Новий Світ”. Власністю “республіки” стали всі кримські заповідники, природні парки і лісгоспи.

Не обійшли стороною проблеми *конфіскації майна й українських церковних громад*. “Влада” анексованого Криму (а точніше – Кремль) розробляє порядок уведення в “правове поле” майна і культових будівель, що належать релігійним організаціям України. Зокрема, пропонується ухвалити рішення про націоналізацію цих об’єктів. “Кримську владу” обурює те, що, наприклад, синод євангелістської лютеранської церкви, керівництво якої розташоване в Одесі, є власником трьох культових об’єктів у Криму. Натомість їх жодним чином не дивує те, що в Україні перебувають численні об’єкти, що належать російському патріархату. Навіть давньоукраїнська святиня – Києво-Печерська Лавра належить Росії (!). Більше того, за рішенням російської влади статuti релігійних організацій півострова, що не належать до “традиційних релігійних конфесій”, під час перереєстрації будуть проходити релігієзнавчу експертизу в Міністерстві юстиції Росії [17].

На думку експертів ГО “Інститут релігійної свободи”, позбавлення статусу юридичної особи, в першу чергу, поставить під загрозу майнові права українських релігійних громад, які не зможуть розпоряджатися своїми храмами, молитовними будинками, мечетями та іншими спорудами. Чинна в Криму вимога про перереєстрацію спрямована на спонукання прийняття українськими священиками і віруючими громадянства Росії, входження під юрисдикцію російських релігійних центрів та повне підпорядкування законодавству РФ [18].

На момент окупації Криму на території півострова діяло 11 парафій церков Української православної церкви Київського Патріархату, нині залишилось 9 парафій. У червні, а згодом у грудні 2014 р. Синод Української православної церкви МП прийняв зміни до статутів двох із трьох кримських єпархій і таким чином фактично і юридично визнав Крим російським [19]. Цей вчинок, на думку юристів, парафіян та інших громадян України, підпадає під ознаки злочину – державна зрада і потребує відповідної реакції, у першу чергу, з боку держави. Адже саме Україна свого часу надала дуже багато земельних ділянок у безоплатне користування для церковних парафій і монастирів Української православної церкви МП, які нині юридично є власністю РФ. Реакція пересічних громадян на антиукраїнську політику цієї церкви шириться Україною. За їх ініціативи церкви переходять до Української православної церкви КП. На жаль, держава досі адекватно не відреагувала на зазначені дії керівництва і простого духовенства Української православної церкви МП.

Ще одна проблема стосується того, що разом із Кримом Російська Федерація захопила різноманітні *пам’ятки історії та мистецтва*. В якому стані зараз перебувають археологічні об’єкти (а їх – декілька тисяч на анексованому півострові)? Хто контролює процес незаконних розкопок і куди зникають артефакти з української землі, яку зараз безконтрольно грабують ласі до чужого майна окупанти? Так, гострим залишається питання про повернення скіфського золота Україні. 21 січня 2015 р. в Нідерландах розпочався судовий процес у цій справі. Справа була ініційована чотирма кримськими музеями, які подали до суду на Музей Алларда Пірсона щодо виконання вимог контракту про те, що експонати мають бути повернені до музеїв Криму після завершення експозиції в Амстердамі. Україна бере участь у цьому процесі як сторона, що має важливі аргументи щодо

необхідності повернення артефактів до Києва, а не до кримських музеїв. Після анексії Криму Росією нідерландська сторона відмовилась повертати експонати до кримських музеїв, мотивуючи це тим, що приймала їх від України [20]. Така позиція є правильною, і її наступним кроком мала б стати передача цих об'єктів до Києва. Натомість поведінка Музею Алларда Пірсона нагадує дії стерв'ятника, який скористався із непростой ситуації, що склалась в Україні, і вирішив притримати майно (з перспективою, очевидно, майбутнього привласнення), що є власністю України.

Відомо, що експонати кримських музеїв входять до складу Державного музейного фонду України, музеї здійснювали лише оперативне управління ними, власниками експонатів вони ніколи не були. Більше того, після анексії Криму Міністерство культури України видало наказ, яким ці музеї були позбавлені навіть права оперативного управління спірними артефактами. Нам доведеться доказувати в суді, що артефакти належать державі, а не музеям. Розгляд справи, на думку експертів, може затягнутися на декілька років. Але ми мусимо відстояти своє право на археологічну пам'ятку.

Ще один приклад незаконного заволодіння окупантами нашим майном – зафіксований факт крадіжки зі сховищ “Ощадбанку” в Криму 300 кг золота та дорогоцінних металів, які знаходились там на зберіганні згідно з відповідним рішенням органу досудового слідства. Ще у березні 2014 р. представники “Ощадбанку” заявили про факт розкрадання 32,45 млн грн зі сховищ банку в Криму “місцевою самообороною”. Також зі сховищ Національного банку України на території Криму було викрадено 700 млн грн, які знаходились на балансі НБУ у вигляді активів, а також близько 2 млрд грн іпотечних зобов'язань перед НБУ і близько 4 млрд грн готівкових коштів зі сховищ НБУ у Сімферополі [21].

Складним залишається питання щодо підсудності справ про визначення місця проживання дитини та про отримання дозволів на виїзд дитини за кордон. До цієї категорії справ застосовуються загальні правила про підсудність (ст. 109 ЦПК України). Тобто тому з батьків, з ким проживає дитина, потрібно подавати позов до суду за місцем проживання відповідача. Це правило потребує негайних змін і не лише у зв'язку із ситуацією з тимчасово окупованою територією. Так, питання про розірвання шлюбу та виплати аліментів на дитину може вирішуватися за місцем проживання позивача, якщо з ним проживає неповнолітня чи малолітня дитина (ст. 110 ЦПК України). Це цілком закономірний виняток із загального правила про підсудність справ за місцем проживання відповідача. Адже наявність малої дитини могла взагалі унеможливити розгляд цих справ, наприклад, якщо відповідач проживає в іншій місцевості, у тому числі на окупованій нині території.

Саме тому незрозумілою є позиція законодавця у питанні щодо віднесення справ про визначення місця проживання дитини та про отримання дозволів на виїзд дитини за кордон до правил загальної підсудності. Адже причина, через яку робиться виняток із загального правила про підсудність справ (наявність неповнолітньої чи малолітньої дитини), нікуди не зникає. Більше того, зазвичай відповідач свідомо доводить справу до суду, добровільно не надаючи дозволу на виїзд дитини за кордон, а в процесі, як правило, всіляко затягує розгляд справи, таким чином порушує права дитини на оздоровлення, її розвиток тощо. Що ж до визначення місця проживання дитини, то це питання варто розглядати разом із розірванням шлюбу. Однак аналіз судової практики, на жаль, свідчить про непрофесіоналізм суддів, які нерідко роз'єднують позовні вимоги, виокремлюючи питання про визначення місця проживання дитини в окреме провадження і таким чином порушують права дитини. Адже йдеться про важливий юридичний факт,

з яким пов'язаний цілий комплекс питань (вибір дитячого садка, школи, поліклініки, виплата соціальних пільг та інше). Отже, ст. 110 ЦПК України потребує відповідного корегування і має бути доповнена двома зазначеними випадками як такими, що можуть розглядатися за місцем проживання позивача, у випадку проживання з ним малолітньої чи неповнолітньої дитини.

Насамкінець, зазначимо, що, на жаль, ще багато проблем наших громадян, які проживають на тимчасово окупованій території або тимчасово виїхали до іншого регіону України, і досі не дістали нормативного вирішення. Наприклад, попри те, що минуло майже два роки, для багатьох наших співвітчизників, місцем реєстрації яких є Крим, актуальним залишається питання заблокованих банківських рахунків, неможливість отримати свої депозитні вклади. Наразі жодна державна інституція і, насамперед, Національний банк України не втручаються в цю ситуацію. Також невирішеним залишається питання про отримання спадщини на тимчасово окупованій території, оскільки там немає нотаріальних органів, які були б визнані легальними Україною. У державі взагалі немає чіткої концепції з деокупації Криму.

Окремого вирішення потребує і проблема російської агресії на Сході України. Зокрема, має бути легально визначений той факт, що території, на яких утворені псевдодержави “ЛНР” і “ДНР”, також належать до тимчасово окупованих територій; необхідно передбачити межі цих територій та їх правовий статус.

Водночас варто зазначити, що триває кропітка і поступальна робота з боку органів державної влади різних рівнів, органів місцевого самоврядування та окремих громадян і організацій, спрямована на вирішення окреслених у цій статті проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
2. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” : Указ Президента України від 2 січня 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15 вересня 2015 р. № 685-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 46. – Ст. 417.
4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України від 27 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/106073>
5. Житлове питання у форматі “націоналізації по-кримськи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.krymr.com/content/article/26923582.html>.
6. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, прийнята у м. Мінську 22 січня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
7. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, ратифікована Україною 20 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_076.
8. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку із проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 39. – Ст. 2009.
9. Палій О. Захист права власності на нерухомість в АР Крим / О. Палій // Віче. – 2015 – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4611/>
10. Грищенко Н. Порухення права власності в окупованому Криму / Н. Грищенко, С. Полтавець // Громадська думка про правотворення. – 2015 – № 8 (90). – С. 33–39.
11. Питання власності та землі в умовах окупації Криму : дефіцит прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/Resume%207May2015%20ukr.pdf>

12. Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1636-18>.

13. О принятии в государственную собственность Республики Крым целостных имущественных комплексов коммунальных медицинских учреждений и организаций : Распоряжение Совета министров Республики Крым от 28 октября 2014 г. № 1119-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/23703269/#ixzz3duZVSTMJ>.

14. О принятии в государственную собственность Республики Крым территориальных центров социального обслуживания (предоставления социального обслуживания) : Распоряжение Совета министров Республики Крым от 11 ноября 2014 года № 1159-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_235129.pdf.

15. О принятии имущества в государственную собственность Республики Крым : Распоряжение Совета министров Республики Крым от 31 марта 2015 года № 279-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rk.gov.ru/rus/docs/post/rasp1.htm?page=31>.

16. Украинская прокуратура Крыма посчитала национализацию “Артека” незаконной [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vesti-ukr.com/krym/95038-prokuratura-ar-krym-sichtaet-nacionalizaciju-arteka-nezakonnoj>.

17. У Криму можуть “націоналізувати” українські церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.krymr.com/content/article/26729016.html>.

18. З 1 березня в Криму заборонять українські церкви та кримськотатарські релігійні громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/1048544-z-1-bereznya-v-krimu-zaboronyat-ukrajinski-tserkvi-ta-krimskotatarski-religiyni-gromadi.html>.

19. Церковний скандал чи державна зрада: УПЦ МП юридично визнала Крим частиною Росії та передала їй дві єпархії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/cerkovniy-skandal-chi-derzhavna-zrada-upc-mp-yuridichno-viznala-krim-chastinoyu-rosiyi-ta-peredala-yiy-dvi-eparhiyi-414055.html>.

20. Суд по скифскому золоту в Нидерландах затянется не меньше чем на год [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://culture.lb.ua/news/2015/04/11/301641_sud_skifskomu_zolotu_niderlandah.html.

21. У Криму зі сховищ Ощадбанку викрали 300 кг золота й дорогоцінних металів – Петренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/924701-u-krimu-zi-shovisch-oshadbanku-vikrali-300-kg-zolota-y-dorogotsinnih-metaliv-petrenko.html>; В “Ощадбанке” заявили об изъятии из хранилищ в Крыму 32 млн гривен [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://news.allcrimea.net/news/2014/5/22/v-oshadbanke-zayavili-ob-izyatii-iz-hranilish-v-krymu-32-mln-griven-12991/>.

Отримано 05.10.2015